

KONTAKTBLAD FÖR
NATURSKYDDSFÖRENINGEN SBF
SURAHAMMAR

KOMMENTAREN

Höstetid är skördetid. Den bärriktig-
dom vi i år upplever i Suras lingon-
skogar ska vi tacka humlorna för.
Utan de trevliga humlorna (det
finns ett 40-tal arter) skulle det bli
mindre av blommor och bär i
skogarna. Därför är det viktigt att
vara rädd om humlorna.

På skogsmark innebär det att spara
säl (salix-arter). Tidigt på våren
behöver nämligen humlorna säl
för att proviantera. Eftersom säl
blommar tidigare än allt annat är

dess träd och buskar en livsför-
utsättning för humlorna.

På kala hyggen utan sparade träd-
ridåer mot vatten, våta partier och
i skogsbryn får humlorna det svårt.
Även biarter är beroende av salix-
arter tidigt på våren.

När vi nu i höst går ut i bär- och
svampskogen och suger i oss av
allmansrättens dofter och
godsaker ägnar vi humlorna en
tanke!

Styrelsen

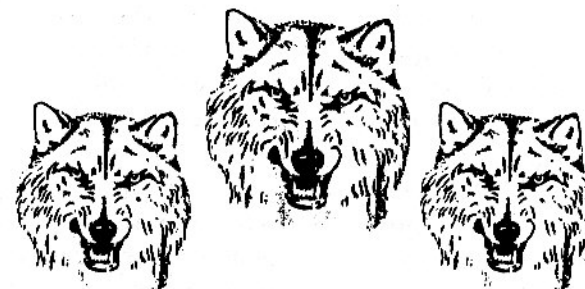
Naturskyddsföreningens styrelse:

Tom Sävström, ordf	337 29	Magnus Åhlen, ledamot	313 81
Marianne Svärd Nilsson, v ordf	364 46	Jan Pettersson, "	303 34
Mikael Leppälampi, sekr	315 24	Kjell Andersson, "	337 31
Leif Åhlen, kassör	360 54	Mikael Lif, suppl	315 32
		J-I Tobiasson, suppl	360 34

Omslag: "Spillkråkan ger liv åt gammelskogen"
Teckning, Mikael Leppälampi

Lisjö Vargar

"Det var säkert nödvändigt att styra folket med strama tyglar, även om uppfostringsmetoderna äro för vår tid helt främmande, ty Lisjöborna voro visserligen fysiskt starka och duktiga med ytterst enkla vanor, men i sedligt avseende fanns det mycket övrigt att önska. Däröfver vittna de oupphörliga stölderna och snatterierna, särskilt timmer, de blodiga slagsmålen vid auktioner och dansgillen, ja, utefter färdvägar voro bönderna en skräck och man skyndade sig att tillbomma fönster och dörrar för att ej komma i beröring med "Lisjö vargar".

Ovanstående citat är hämtat ur kantorn och överläraren Sigurd Frösells opublicerade anteckningar om Lisjö år 1933. Det är tydligt att Frösell i sin tur hämtat en del uppgifter ur en helsidesartikel i Vestmanlands Läns Tidnings julläsning 1924, där signaturen "Esq" förutom uppgiften om de obeskedliga färdbönderna tillägger att "man höll synnerligen väl reda på när Lisjö skulle grusa sina vägstycken. Då var det inte rådligt för någon annan att vistas i närheten".

Bakom signaturen "Esq" döljer sig dåvarande journalisten och rese-skildraren Martin Rogberg. Hans Lisjö-artikel innehåller en mängd rena sakfel, beroende på missförstånd eller bristande dokumenta-

tion, men är mycket intressant eftersom den till stor del bygger på hörsägnar från då levande äldre Lisjö-bor.

Låt oss undersöka bakgrunden till dessa mycket nedsättande omdömen om dåtidens Lisjöbor och vad som kan finnas antecknat i skriftliga källor, främst de bevarade, mycket utförliga kontorsböckerna. Av utrymmesskäl kan vi fortsättningsvis beteckna Frösells uppgifter med F och Rogbergs med R.

Hur var det nu med Lisjö-bornas påstådda tjuvaktighet enligt F? Och vad stal de? Jo, i första hand smidesjärn, ett oskick, som förekom i större eller mindre utsträckning på alla hammarbruk och hade sin orsak

i smedernas arbets- och avlöningsförhållanden. Över varje hård härskade hammarsmedsmästaren, som kan sägas vara egen företagare. I sin tjänst hade han vanligen en mästervän och en smeds- eller koldräng. Han hade att utkvittera en viss mängd tackjärn och träkol och av detta skulle han färskas och utsmida stångjärn. Av 1 skeppund tackjärnsvikt (194,5 kg) och två stigar träkol hade han att - med ca 25% avbränna - utsmida 1 skeppund bergsvikt (149,6 kg). Detta var ett minimikrav.

En någorlunda skicklig smed kunde spara avsevärt både på tackjärn och kol, som han redovisade särskilt, och för detta erhöll han för överjärn och överkol så förhöjda priser att dessa två komponenter ofta utgjorde huvudparten av hans lön.

Dessa jämförelsevis höga priser hade tillkommit för att smeder och medhjälpare inte skulle frestas att undansnilla en del överjärn och utprångla till utomstående. Det skedde förstås i alla fall, trots att det ju var brukspatrons egendom.

Frestaren

Frestare saknades inte. Under mörka kvällar kunde man skymta skepnader, som smög över bruksbacken ned mot eldskenet i smedjan. Landbönder, torpare och andra, som behövde järn till att sko kälkmedar med, laga årder och flåhackor, göra nya gångjärn till logen etc. Med sig hade de som bytesvaror smör, ägg, kanske brännvin och andra nyttigheter. Smidesjärn var dyrt i öppna handeln, nästan som hårdvaluta. Det ansågs nog inte på något sätt vanhedrande att syssla med denna hantering. Det var väl ungefär som när en nutida Medel-Svensson behöver en blyertspenna eller skiftnyckel för privat bruk och tar med sig en sådan från sin arbetsplats. Man beklagade endast den som åkte fast. Ty det kunde bli dyrt. Bruksägaren eller inspektoren lade inte fingrarna emellan. För första resan blev det dryga böter. Sedan stryk inne på brukskontoret. Och sist anmälan till Bergstinget i Norberg och då var det riktigt illa ställt.

I bevarade kontorsböcker från Larsansjö bruk 1792 och framåt återfinns en del bötesbelopp för olaga järnhandel, men det är svårt att därav utläsa om de goda Lisjö-borna var särskilt belastade i jämförelse med liknande uppgifter från andra bruk. De gånger tillgreppen bestraffades med stryk på brukskontoret finns ju

inte antecknat i kontorsböckerna. Husbondsaga, även mot vuxna personer, förekom långt fram i tiden.

I 1809 års Memorial för Larsansjö finns en kuriös notering. "Mästervän Anders Stockhus: Contant åt dess son till förekommande av tjuvhandel - 6 skilling." Skall man uttolka detta som att unge Stockhus var en särdeles illa beryktad yngling - den tidens "värsting" - som man stack till en slant för att han skulle avhålla sig från olaga järnhandel?

Ibland gjorde man razzia. Således erhöll nämndeman Anders Ersson i Salsäter den 16 december 1791 24 skilling för "Tjuvfjerner efterspanande i torpen omkring Norrsjön". Det gällde 8 dåvarande torp och det tog tydligen lång tid att visitera i alla logar och fähus ty nämndemannen erhöll även 5 mål mat samt ett nattläger.

F påpekar att Lisjö-borna stal timmer. Ja, det förekom nog. För Larsansjö liksom för alla bruk var skogen livsviktig eftersom man var helt beroende av tillgången på träkol. Stränga föreskrifter utfärdades: Till vedbrand fick man endast använda ris, stubbar och vindfällan. Att fälla ett växande träd bestraffades med höga böter.

Det var svårt att hålla kontroll på den avsides belägna skogen kring Blixbo, söder om Vågsjön, och

torparen där, Mårten Andersson erhöi 2 riksdaler om året för skogens bevakning. Det utfästes en belöning på 32 skilling till den som angav olaga avverkning, något som väl knappast befrämjade grannsämjan.

Ågaren till Larsansjö, bergsrådet Anton Henrik Groen, föregick inte heller som föredöme. Han var en gång stämd till tinget i Kolbäck, anklagad för olaga skogsavverkning. Han hade nämligen skickat sitt folk att hugga timmer på Allmänningen, som han ju inte ägde.

När vi nu har granskat uppgifterna om tjuvaktighet i Lisjö kan vi övergå till nästa anklagelsepunkt. Både F och R uppger att Lisjöborna sedan gammalt kallades "Lisjö vargar" på grund av sin vildsinthet. Det var vanligt att man hittade på öknamn på sina grannar i andra socknar eller byar, något som levt kvar ända in i vår tid. I det här fallet kan man tänka sig följande bakgrund:

Bönder och torpare i Lisjö hade att under vinterhalvåret forsla tackjärn från Norberg eller ända från Grangärde. En vända, som måste ha tagit flera dygn. Sedan skulle det färdiga stångjärnet forslas till Köping för export via Stockholm. Man gjorde sällskap och vanligen var det ett 10-tal fordon eller flera. Man kan förmoda att de i

samlad trupp kände sig övermodiga och karska och väckte rädsla i ensliga stugor när de färdades förbi. Särskilt på hemväg från Köping efter besök i någon av hamnkrogarna där.

Den blide skolmannen Frösell nämner med förtrytelse att "Lisjö vargar" ställde till slagsmål varhelst de dök upp på dansgillen och auktioner. Ja, ända in i sen tid har det väl gått hett till på logdanser när konkurrensen varit hård om bygdens fagra tärnor.

Auktionerna kräver nästan ett särskilt kapitel. Här kan man faktiskt ur kontorsböckerna utläsa att sådana tillställningar förekommit ofta och varit välbesökta. Bruket hade nämligen åtagit sig att stå som garant och avräkna inropen på de anställdas förtjänster. Särskilt smederna, som hade bättre ställt än torpare och gelikar, figurerar ofta med varierande belopp. Vad de ropade in skulle vara intressant att veta, men det står bara vad det kostade. Auktionsutropare var under lång tid ovannämnde nämndeman Anders Ersson i Salsäter.

Det var ofta slagsmål på auktioner. Betraktades nog som välkomna avbrott i den trista vardagen. I en tid utan vare sig TV eller video fick man ta till vara de enkla förströelser som bjöds. Jag skulle tro att en auktion utan allmänt slagsmål långt efteråt nämndes som exempel på triviala och meningslösa händelser, som

Auktion i Klockarbo
(Tidigt 1800-tal)

3 förgrunden: "Lisjö vargar." #44-92.

givit föga utbyte. I så fall upp-trädde väl "Lisjö vargar" som då-tidens underhållare och glädje-spridare och väckte allmän beundran.

Vi ska nu i korthet övergå från de tvåbenta till de fyrbenta Lisjö-vargarna. Ty sådana fanns det gott om i forna tider.

År 1761 anmälde mantalskommissarien till Landshövdingeämbetet att Lisjö bönder "höllo löske folk", dvs flera tjänare än vad som ansågs vara behövt. Dåvarande ägaren till Lisjö säteri och Larsansjö bruk, arkiatern Nils Rosén von Rosenstein, bemötte mantalskommissarien i en skarp inlaga, vari han framhöll, att Lisjö och underlydande hemman på grund av närheten till skogen "voro så ansatte av odjur" att ett vallhjon från varje gård ej kunde freda kreaturen, utan flera hjon måste följa boskapen.

Tid efter annan anhölls följaktligen hos Landshövdingeämbetet att skallgång måtte anställas i Lisjö med folk från angränsande socknar "enär snart sagt obotlig skada, trots noga bevakande av vallgången, måste vidkännas för såväl större som smärre kreaturs föllande av flere slags odjur, men i synnerhet vargar."

Vid en inspektion av Lisjö-skogen, som företogs den 28 augusti 1746 av bergsmästaren Eric Esberg och

medhjälpare, antecknades från trakten av Grytkärret "en för 10 eller 12 år sedan upphuggen skallgata".

Inte ens hemmavid var man säker. Än i dag kan man se rester av en varggrop i en åkerholme vid Tallbo, således rätt nära Lisjö gård. Och skogvaktaren Janne Larsson berättade för min far år 1905 att han kom ihåg när vargen en natt var framme och tog en stövare, som stod bunden vid kojans i Hasselbo. Larsson var en äldre man och händelsen bör ha tilldragit sig på 1860-1870-talet.

Om förekomsten av björn finns flera anteckningar. R skriver t ex: "Lisjö avyttrades 1751 till konung Fredrik I:s gunstling, friherre Erland Broman och under denna tid vistades konungen ofta på Lisjö för att jaga björn." Men detta måste vara helt galet. Presidenten i Kongl. Kommerscollegium Erland Broman var en man som hade många järn i elden. Han köpte Lisjö i den uppenbara avsikten att använda egendomen som bytesobjekt och gjorde det ganska omgående. Köpehandlingen är daterad den 30 januari 1751 och redan den 11 februari samma år övertogs Lisjö av arkiatern von Rosenstein. Denna korta tid kan knappast ha utnyttjats till björnjakt. Dessutom dog Fredrik I den 25 mars detta år vid 75 års ålder och hade då sedan länge varit skröplig.

Harald Wedérus

Under den här vinjetten speglar vi i notisform aktuellt från natur- och kulturfronten med intressanta utblickar. Välkommen med bidrag!

Red.

Praktfull ticka i Seglingsberg

Du har just passerat järnvägen vid f. d. Konsum och är på väg mot kanalbron. Strax intill vägen, mitt för slussvaktarbostaden, står en präktig alm. Mitt i blickfånget och mitt i trädets förgrening växer några exemplar av fjällig ticka. Den största av de taktegellagda svamparna mäter drygt 40 cm på bredden.

Den växer på ädla lövträd, främst i parker och alléer. Namnet har den fått av att den är fjällig på ovansi-

dan. Den är mycket vacker och sevärd! Vid inspektion den 22/8 var tyvärr hela svampsamlingen bortplockad. Lite högre upp i trädet finns dock något exemplar kvar att beskåda.

Flera bombmurklor

Det var i april 1991, i trakten av Naddtorpet i Ramnäs, som Tom Sävström gjorde sitt uppmärksammade fynd av den märkliga och sällsynta skålsvampen. Sedan dess har nya upptäckter gjorts. Sven Landkvist hittade några exemplar vid Felingen i Virsbo och Tomas Tröschke, Ramnäs gick på den i närheten av Hemlinge. Åke Hassellöf, Surahammar var ute i hästlösaskogen och fann bombmurklan där. I april och maj ska du söka efter "bomben" i mossig gran- eller blandskog.

Västmanlands svampar

I ett häfte på 300 sidor redovisas den idag tillgängliga kunskapen och förekomsten av svampar i vårt landskap. Framtagen under åren 1985 - 1990 av svampsektionen under ledning av Herbert Kaufmann. Äldre herbarieuppgifter redovisas. Från Surahammars kommun finns många intressanta uppgifter från främst Ingvar Granqvist och Lars Bsenko.

Given läsning för den svampintresserade! Pris 120 kr. Beställ av Karl-Axel Pettersson, tel 021-332578. VFN/NF i Västerås 1990.